

I.ÚS 2661/10 ze dne 02.11.2010

K rozhodování o střídavé výchově dítěte a zjištění názoru dítěte na věc

**Česká republika
NÁLEZ
Ústavního soudu
Jménem republiky**

Ústavní soud rozhodl v senátu složeném z předsedy senátu Vojena Güttlera a soudců Františka Duchoně a Ivany Janů o ústavní stížnosti stěžovatele PhDr. I. M., M.A., M.Sc., zastoupeného JUDr. Jaroslavem Hostinským, advokátem se sídlem Vinohradská 126, Praha 3, proti rozsudku Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 24. 5. 2010, č. j. 17 Co 187/2010-485, a proti rozsudku Okresního soudu v Hradci Králové ze dne 11. 1. 2010, č. j. 0 P 274/2001-446, takto:

Rozsudek Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 24. 5. 2010, č. j. 17 Co 187/2010-485 a rozsudek Okresního soudu v Hradci Králové ze dne 11. 1. 2010, č. j. 0 P 274/2001-446, se zrušují.

Odůvodnění:

I.

1. Stěžovatel se domáhal změny výchovy své nezletilé dcery A. M. tak, aby byla ve střídavé výchově obou rodičů (u každého po 2 týdny), anebo aby byla svěřena do výchovy jemu.

2. Původním rozsudkem Okresního soudu v Hradci Králové ze dne 29. 3. 2001, č. j. Nc 79/2001-12, byla schválena dohoda rodičů, podle níž nezl. A. byla svěřena do výchovy matky a otec se zavázal hradit výživné 1.300,- Kč měsíčně. Rozsudkem ze dne 29. 11. 2005, č. j. P 274/2001-112, ve spojení s rozsudkem Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 31. 5. 2006, č. j. 25 Co 152/2006-160, byl zamítnut návrh otce na změnu výchovného prostředí, byla schválena dohoda rodičů o rozsahu styku otce s dcerou (stěžovatel je oprávněn stýkat se s dítětem v každém lichém týdnu v roce od pátku 12h do následujícího pondělí 8h, po 4 týdny o letních prázdninách, 17. 11., v sudém roce po celé jarní a podzimní prázdniny a v blíže vymezený čas o Velikonocích a Vánocích). Rozsudkem ze dne 4. 12. 2005, č. j. P 274/2001-186, ve spojení s rozsudkem Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 12. 4. 2007, č. j. 20 Co 126/2007-202, byl zamítnut návrh otce na rozšíření styku s nezl. A. Rozsudkem ze dne 12. 2. 2008, č. j. P 274/2001-255, ve spojení s rozsudkem Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 28. 5. 2008, č. j. 21 Co 211/2008-307, bylo zvýšeno výživné pro nezl. A. na částku 2.500,- Kč měsíčně.

3. Okresní soud v Hradci Králové napadeným rozsudkem citovaný návrh stěžovatele na změnu výchovného prostředí dítěte zamítl. Krajský soud v Hradci Králové napadeným rozsudkem rozsudek okresního soudu potvrdil.

4. Stěžovatel navrhuje zrušit v záhlaví tohoto nálezu citované rozsudky obecných soudů, neboť dle jeho názoru porušily jeho základní práva a svobody dle čl. 2 odst. 2. čl. 3 odst. 1, čl. 4 odst. 3, čl. 32 odst. 4, čl. 36 odst. 1 a čl. 38 odst. 2 Listiny základních práv a svobod (dále též "Listina") a čl. 90 Ústavy, jakož i čl. 18 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte a čl. 6 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

5. V konkrétnostech stěžovatel uvádí, že má od narození dítěte trvalý a nepředstíraný zájem plnohodnotně se podílet na jeho výchově. V dřívějších řízeních respektoval skutečnost, že dítě bylo útlého věku, kdy je role matky dominantnější; to však neplatí nyní u dítěte školního věku. Dále namítá, že podal návrh na střídavou výchovu u Okresního soudu v Hradci Králové 11. 12. 2007, avšak soud jeho návrh "neformálně" odložil a začal se jím věcně zabývat až po pravomocném skončení řízení o výživném. První úkon v této věci tak soud učinil až ustanovením opatrovníka 4. 7. 2008. V průtazích a odkladech jednání poté i nadále pokračoval v průběhu celého řízení o změně péče. Stěžovatel podal návrh nyní právě s ohledem na to, že nezletilá završila etapu útlého dětství předškolního věku a stala se školákem (nyní je již žákyní 4. třídy ZŠ). Stěžovatel respektuje výchovnou roli matky; zároveň je však přesvědčen, že je neméně dobrým vychovatelem a rodičem (což dosud provedené důkazy potvrzují), a proto se dožaduje adekvátního podílu na faktické péči o nezletilou, pro níž má nezbytné

předpoklady i potřebné zázemí. Není-li zde jiných překážek spočívajících v poměru mezi rodičem a dítětem, je v zájmu dítěte mít kvalitativně i kvantitativně shodný rozsah styku s rodiči; to platí zejména v situaci, kdy kromě dobrého vztahu dcery s otcem existují pro takové řešení i velmi vhodné vnější podmínky, tj. bezprostřední blízkost bydlišť rodičů i školy, již nezletilá navštěvuje. Argumentace obecných soudů pro zamítnutí návrhů stěžovatele na změnu výchovy spočívala v tom, že rodiče spolu nekomunikují, a že ani matka ani nezletilá si změnu výchovy nepřejí. Tyto skutečnosti soudy pouze konstatovaly, aniž by se zabývaly jejich příčinami, tj. kdo a proč tento stav způsobil. Stěžovatel předložil k důkazu řadu listin, ze kterých vyplývá jeho dlouhodobá snaha se s matkou dohodnout, ať již na obecném zvýšení svého osobního podílu na výchově dcery, nebo i jen na drobných jednotlivostech, týkajících se řešení konkrétních situací. Předložil důkazy o tom, že pokud matka odmítá se stěžovatelem přímou komunikaci, měla možnosti komunikovat prostřednictvím nezávislých třetích osob na tyto situace odborně vyškolených, což bezdůvodně odmítá. Navrhoval také konkrétní důkazy, že matka jeho veškeré snahy zatvrzele ignoruje a nezletilou proti stěžovateli nepřipustně navádí. Navrhoval i důkazy prokazující, že matka již tak omezený styk stěžovatele s nezletilou narušovala jejím "bombardováním" opakovanými telefonáty a SMS zprávami. Stěžovatel dále upozorňoval obecné soudy, že matka pracuje na směny a nezletilá je tak v určitých týdnech celá odpoledne až do večera sama doma; tu navrhoval provést důkaz výsledkem učitelek ZŠ. Upozorňoval na zhoršující se prospěch nezletilé, na nedostatek zájmových mimoškolních aktivit, na nekooperaci matky se školou a s lékařkou, na změnu školy, na nijak nezduodněnou neúčast dcery na školních akcích typu desetidenní škola v přírodě apod. Žádné z těchto navrhovaných důkazů nebyly obecnými soudy provedeny s poukazem na jejich nadbytečnost. Zákon o rodině nestanoví, že by střídavá výchova byla podmíněna dohodou rodičů, resp. jejich souhlasem s ní. Pokud pak spolu rodiče, jejichž výchovné předpoklady jsou rovnocenné, nekomunikují, měl by soud po zevrubném zjištění příčin tohoto stavu preferovat toho rodiče, který neprojevuje svévoli, respektuje práva druhého rodiče, netrvá na své výlučné úloze v životě dítěte a projevuje větší snahu věcně komunikovat, event. je v případě obtíží v přímé komunikaci ochoten řešit tento problém za pomoci psychologa nebo mediátora. Stěžovatel v této souvislosti poukázal na nález Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 1206/09. Pokud obecné soudy argumentovaly, že si změnu výchovy nepřeje ani samotná nezletilá A., nelze dle názoru stěžovatele činit z tohoto zjištění přehnané závěry. Je třeba zdůraznit, že A. jiný model výchovy nepoznala, chybí jí tedy jakékoliv srovnání, a i soudem ustanovený znalec potvrdil, že její představa o střídavé výchově byla zvnějšku ovlivněna. Navíc stěžovatel již v řízení před obecnými soudy vyjádřil ke zprávám opatrovníka výhrady.

II.

6. Okresní soud v Hradci Králové a Krajský soud v Hradci Králové ve svých vyjádřeních k ústavní stížnosti pouze odkázaly na obsah napadených rozhodnutí, popř. na obsah spisu.

7. H. P., matka nezletilé, se svého vedlejšího účastenství v řízení o této ústavní stížnosti vzdala.

8. Dne 30. 9. 2010 bylo vydáno usnesení č. j. I. ÚS 2661/10-13, kterým byl dítěti A. M. ustanoven opatrovník, a to Magistrát města Hradec Králové. Posléze byla tomuto opatrovníka doručena ústavní stížnost k vyjádření. Opatrovník se však svého vedlejšího účastenství v řízení o této ústavní stížnosti vzdal.

9. Ústavní soud - vzhledem k tomu, že byl dán souhlas účastníků (výslovný či u stěžovatele presumovaný) s upuštěním od ústního jednání a od ústního jednání nebylo možné očekávat další objasnění věci - v souladu s § 44 odst. 2 zákona o Ústavním soudu od něho upustil.

III.

10. Stěžovatel napadl rozsudek obecného soudu, kterým byla posuzována změna výchovného prostředí nezletilého dítěte, konkrétně otázka nařízení střídavé výchovy. Daná věc tak má dosah do ústavněprávní roviny, neboť na ni dopadají následující součásti ústavního pořádku.

11. Úmluva o právech dítěte vyhlášená sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí ČSFR č. 104/1991 Sb., ve svém článku 3 odst. 1 stanoví, že "Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány." Orgánům státu je pak určen i čl. 18 odst. 1, který uvádí, že "Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, vynaloží veškeré úsilí k tomu, aby byla uznána zásada, že oba rodiče mají společnou odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte. Rodiče, nebo v odpovídajících případech zákonní zástupci, mají prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte. Základním smyslem jejich péče musí přitom být zájem dítěte."

12. Rovněž Listina ve svém čl. 32 odst. 1 ve spojení s odst. 4 stanoví, že rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

13. Citovaná ustanovení ústavního pořádku jsou pak konkretizována podstavní úpravou, jež byla aplikována v nyní posuzované věci. Tak především ustanovení § 26 odst. 4 zákona o rodině ukládá soudu, aby při rozhodování o svěřeni dítěte do výchovy rodičů sledoval především zájem dítěte s ohledem na jeho osobnost, zejména vlohy, schopnosti a vývojové možnosti a se zřetelem na životní poměry rodičů. Soud dbá, aby bylo respektováno právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi a právo druhého rodiče, jemuž nebude dítě svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti. Soud má přihlídnout rovněž k citové orientaci a zázemí dítěte, a výchovné schopnosti a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné a též k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů. Dle ustanovení § 26 odst. 2 zákona o rodině platí, že "Jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popřípadě do střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby."

14. Referenční rámec ústavněprávního přezkumu vymezil v nedávné době například nálezy Ústavního soudu ze dne 23. 2. 2010, sp. zn. III. ÚS 1206/09, který vytyčil: "20. Napadl-li stěžovatel výroky rozsudků obecných soudů o svěřeni nezletilého do výchovy matce, je úkolem Ústavního soudu především posoudit, zda těmito rozhodnutími obecné soudy porušily některá základní práva a svobody stěžovatele. K porušení by mohlo dojít především tím, že by soudy excesivním způsobem nerespektovaly již sama ustanovení běžného zákona, v tomto případě zejména ustanovení § 26 odst. 2 a § 50 odst. 1 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Ostatně, jak již Ústavní soud několikrát judikoval, je zásadně věcí obecného soudu zvážit podmínky svěřeni dítěte do výchovy jednoho či druhého rodiče. Proto je při posuzování předložené ústavní stížnosti třeba zabývat se v prvé řadě otázkou, zda obecné soudy při rozhodování o úpravě výkonu rodičovské zodpovědnosti a úpravě styku s dítětem obsah a smysl příslušných zákonných ustanovení respektovaly." K tomu Ústavní soud dodává, že nerespektování obsahu a smyslu příslušných zákonných ustanovení znamená přesah do ústavní roviny i proto, že příslušnou podstavní úpravou je právě ústavní úprava realizována a konkretizována.

15. I v řízení o této ústavní stížnosti lze odkázat na citovaný nálezy sp. zn. III. ÚS 1206/09, který v bodě 31. poukázal "na skutečnost (obdobně jak učinil v době neexistence Ústavou předpokládaného Nejvyššího správního soudu - viz zejména nálezy ve věcech sp. zn. IV. ÚS 136/97, III. ÚS 142/98, III. ÚS 206/98, III. ÚS 187/98), že je ve věcech dle § 237 odst. 2 písm. b) o. s. ř. nucen provádět v nezbytných případech korekci právních názorů, která by však jinak příslušela Nejvyššímu soudu. Současný "systém" dovolacího řízení nezná jiný prostředek korekce soudního rozhodnutí, jakož i prostředek sjednocování judikatury v předmětných otázkách, než je ústavní stížnost, což je nepochybně stav nežádoucí a neodpovídající principům výkonu spravedlnosti v právním státě."

IV.

16. Obecné soudy napadeným rozhodnutím nepřipustily střídavou výchovu dítěte, odmítly i svěřeni dítěte do výchovy otce a ponechaly dítě ve výchově matky.

17. Tyto své závěry postavily soudy (mimo jiné) na skutečnosti, že mezi rodiči absentuje schopnost běžné komunikace. Kupříkladu okresní soud uvedl: "případné rozhodnutí o střídavé výchově dítěte musí být doprovázeno dohodou a souhlasem rodičů, jejich vzájemnou nekonfliktní komunikací... mezi rodiči přetrvávají i nadále velmi závažné neshody, rodiče fakticky nejsou schopni spolu běžně komunikovat...právě pro chybějící komunikaci mezi rodiči je soudní úprava styku otce s dcerou zcela na místě..." (srov. str. 5 napadeného rozsudku okresního soudu). Krajský soud pak prohlásil: "...domluva mezi nimi možná není. Otec snahy o komunikaci deklaroval, matka na ně rezignuje. Jasně dala najevo názor, že střídavá péče pro ni není přijatelná, jak už uvedl okresní soud. Potvrzuje se, že společná vůle rodičů vychovávat nezletilou střídavě chybí... Vzájemné neshody rodičů a absence komunikace jsou prokázány..." (srov. str. 4 napadeného rozsudku krajského soudu).

18. Tím soudy (nepřímo) deklarovaly názor, že při posuzování svěřeni dítěte do výchovy není relevantní hledisko (ne)schopnosti toho kterého rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem a že není významné, který z rodičů a proč není schopen dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem. V opačném případě by si totiž tuto otázku musely soudy položit a zodpovědět ji a v rozhodovacím závěru ji reflektovat.

19. Uvedeným názorem tedy soudy ignorovaly to, že hledisko (ne)schopnosti toho kterého rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem naopak relevantní je. Dokonce je to výslovně stanoveno ustanovením § 26 odst. 4 zákona o rodině, které ukládá soudu při rozhodování o svěřeni dítěte do výchovy přihlédnout mj. "ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem".

20. Obdobný názor [tj. relevanci hlediska (ne)schopnosti toho kterého rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem] vyslovil též již citovaný nález sp. zn. III. ÚS 1206/09: "23 ... vyvstala podstatná otázka, proč matka není ochotna spolupracovat a komunikovat a proč jí chybí ochota a vyspělost v zájmu nezletilé dcery s otcem na výchově participovat a kooperovat s ním. 24. Ústavní soud zdůrazňuje, že svěřeni dítěte do výlučné výchovy jednomu z rodičů nesmí být výrazem ústupku vzájemné rivalitě rodičů, která jen sleduje "boj o dítě", případně nízké pohnutky jednoho rodiče k trýznění druhého rodiče skrze své vlastní dítě... 28...Zájmem dítěte nepochybně je, aby bylo především v péči obou rodičů, a není-li to možné, pak toho z rodičů, který k tomu má lepší předpoklady, mimo jiné uznává roli a důležitost druhého rodiče v životě dítěte a je přesvědčen, že i ten druhý je dobrým rodičem...".

21. O relevantní hledisko jde i proto, že Úmluva o právech dítěte i Listina sledují vytvoření co nejširší možnosti utváření a upevňování vzájemných vztahů mezi dítětem a oběma jeho rodiči. Obecně platí, že každý z rodičů (ať již mužský či ženský "prvek") - za jistých předpokladů (např. že mají o to zájem a jsou k tomu způsobilí) - se může nezastupitelným způsobem podílet na postupně se vyvíjející životní orientaci dítěte a na jeho výchově, čímž se realizuje zájem dítěte, ale i zájem rodičů.

22. S tím právě souvisí zákonem zakotvená povinnost soudu přihlédnout i k tomu, jakou má ten který rodič schopnost dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem. Obecně lze totiž konstatovat, že zájmem dítěte je, aby bylo v péči obou rodičů, a není-li to možné, pak - v zásadě - právě toho z rodičů, který mimo jiné uznává roli a důležitost rodiče druhého v životě dítěte a je přesvědčen, že i ten druhý je dobrým rodičem [poznámka: avšak za předpokladu, že z pohledu zájmu dítěte nepřevažují jiné skutečnosti svědčící naopak pro péči druhého rodiče].

23. Významné je, že výlučná péče toho z rodičů, který uznává roli a důležitost rodiče druhého v životě dítěte, potom vytváří větší prostor nejen pro to, aby dítě absorbovalo ve větší míře výchovné působení i druhého rodiče (který nemá svěřeno dítě do výchovy a pouze realizuje styk s dítětem), ale zvyšuje se tím pravděpodobnost pozitivní intenzivní emocionální vazby dítěte k druhému rodiči. Výlučně pečující rodič tedy nemá odmítat výchovné působení druhého rodiče, nemá být proti němu a priori negativně zaměřený, neboť se to může přenášet i na dítě. Opačný (tj. negativní) postoj rodiče k druhému rodiči by se mohl - ať již přímo či ve svých důsledcích - z velké pravděpodobnosti negativně dotýkat dítěte, pokud by byla snižována či eliminována účinnost výchovného působení druhého rodiče; to by mohlo negativně působit na emocionální vazbu dítěte k druhému rodiči.

24. Ostatně, obdobně konstatoval Ústavní soud v bodu 28. cit. nálezu sp. zn. III. ÚS 1206/09, že "... Zájmem dítěte nepochybně je, aby bylo především v péči obou rodičů, a není-li to možné, pak toho z rodičů, který k tomu má lepší předpoklady, mimo jiné uznává roli a důležitost druhého rodiče v životě dítěte a je přesvědčen, že i ten druhý je dobrým rodičem...".

25. Obecné soudy tudíž - jak již bylo řečeno - ignorovaly relevantní zákonné kritérium rozhodování o svěřeni nezletilého do výchovy rodičů. Tím porušily nejen základní právo stěžovatele vychovávat dítě a pečovat o ně dle čl. 32 odst. 4 Listiny, ale i základní právo dítěte na rodičovskou výchovu a péči dle téhož článku Listiny. Nereflektováním zákonného kritéria zatížily obecné soudy své rozhodnutí libovůlí, čímž došlo k porušení základního práva stěžovatele na spravedlivý proces dle čl. 36 Listiny.

26. Nereflektování relevantního kritéria pro rozhodování o svěřeni nezletilého do výchovy obecnými soudy je závažnější o to více v nyní posuzované věci, jestliže - kupříkladu - odvolací soud uvádí, že "...domluva mezi nimi možná není. Otec snahy o komunikaci deklaroval, matka na ně rezignuje. Jasně dala najevo názor, že střídavá péče pro ni není přijatelná, jak už uvedl okresní soud.". Takový závěr nasvědčuje tomu, že je to právě matka, která není ochotna spolupracovat, komunikovat a participovat se stěžovatelem na výchově v zájmu nezletilého dítěte. Z obsahu napadených rozhodnutí přitom nelze dovodit, zda takový eventuální negativní postoj matky ke komunikaci se stěžovatelem je či není vybudován na racionálním důvodu, kterým musí být zájem nezletilého dítěte.

V.

27. Dále, soudy postavily své rozhodnutí na premise, že absence kvalifikované komunikace mezi rodiči - tedy neexistence schopnosti toho kterého rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem - je nutně překážkou střídavé výchovy (srov. např. str. 5 napadeného rozsudku okresního soudu: "případné rozhodnutí o střídavé výchově dítěte musí být doprovázeno dohodou a souhlasem rodičů, jejich vzájemnou nekonfliktní komunikací... právě pro chybějící komunikaci mezi rodiči je soudní úprava styku otce s dcerou zcela na místě..."). Takto pojatý názor však Ústavní soud shledává protiústavním, a to z více důvodů.

28. Při platnosti uvedené premisy soudů (o nemožnosti nařízení střídavé výchovy v případě neexistence kvalifikované komunikace mezi rodiči) by tedy k eliminaci střídavé výchovy postačilo pouze jednostranné, iracionální, svévolné, účelové odmítání kvalifikované komunikace rodiče, který má dítě ve své výlučné péči, s druhým rodičem. V takovém případě by šlo ve své podstatě o zneužití postavení rodiče (výlučně) vychovávajícího dítě, o zneužití jeho základního práva vychovávat své dítě dle čl. 32 odst. 4 Listiny. Každé ustanovení právního předpisu, každé právo však má svůj smysl. Smyslem základního práva vychovávat dítě a pečovat o ně (tedy smyslem čl. 32 odst. 4 Listiny a konkretizující "běžné" zákonné úpravy) stěží může rozumně být umožnit jednomu rodiči iracionálním, svévolným a účelovým odmítáním kvalifikované komunikace s druhým rodičem eliminovat střídavou výchovu, a tak i rovnocenné podmínky pro výchovu a péči dítěte druhým rodičem. Právní předpisy je nutno vykládat tak, aby se zabránilo jejich zneužívání. Tedy, v tomto případě zvolit výklad přiznávající relevanci hledisku, zda a proč není rodič ochoten spolupracovat, komunikovat a na výchově participovat v zájmu dítěte s rodičem druhým.

29. Opačný přístup má i širší důsledky. Pokud by se připustil takový výklad práva, který by ponechával prakticky volné pole jeho zneužívání, hrozil by u druhé strany sporu vznik pocitu nespravedlnosti a bezmoci, a v důsledku toho nedůvěry ve spravedlnost a v právní stát. Smyslem práva je spravedlivě regulovat společenské vztahy. Umožněním zneužívat právo, tedy zakládáním nespravedlnosti, se však samotný smysl práva popírá.

30. Řečeno poněkud jinak, např. část odborné literatury (srov. Kotulková, J.: Rozvod manželství s nezletilými dětmi, Právní rádce, 7/2008) uvádí, že často nastává situace, kdy ten z rodičů, kterému bylo dítě svěřeno do výchovy, omezuje kontakt druhého rodiče s dítětem, "neoznamuje mu informace", neumožňuje druhému z rodičů informovat se o závažných otázkách týkajících se dítěte, které spadají do rodičovské odpovědnosti. Tím pak dochází k faktickému zúžení rodičovské zodpovědnosti. V této souvislosti odborná literatura poukazuje na snahu zákonodárce omezit výše uvedené praktiky a uvádí, že z tohoto důvodu tak došlo k úpravě institutů společné a střídavé výchovy.

31. Z uvedeného plyne, že teze soudů (o nemožnosti střídavé výchovy v případě chybějící kvalifikované komunikace mezi rodiči) by naopak ponechávala volný prostor shora citovaným pro zájem dítěte nežádoucím praktikám, kterým však zákonodárce chtěl zabránit.

32. K tomu se připojuje argument, že na psychiku nezletilého nutně působí i nekomunikativnost rodičů při jeho předávání; jedná se o velmi nežádoucí jev pro osobnostní vývoj i duševní zdraví nezletilého.

33. Ústavní soud dále předkládá i argument následující. Sledovaného cíle v podobě střídavé výchovy (a jejích pozitivních účinků pro blaho dítěte) lze dosáhnout za předpokladu náležité záruky kvalifikované komunikace mezi rodiči; čili obojí není nutně v kontrapozici. "Ve hře" je tak princip přiměřenosti. Soudy tyto cíle postavily proti sobě a upřednostnily jeden před druhým, aniž by reflektovaly, že obecně (v právním řádu) existují prostředky, jimiž lze dosáhnout realizace obou legitimních cílů. Smysl této úvahy plyne z následujícího textu.

34. Kupříkladu, dle ustanovení § 43 odst. 1 písm. b) zákona o rodině platí: "Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně-právní ochrany dětí, učinit tato opatření ... b) stanoví nad nezletilým dohled a provádí jej za součinnosti školy, občanských sdružení v místě bydliště nebo na pracovišti." Skutečnost, že dle tohoto ustanovení lze stanovit dohled i v případě poruchy v chování nejen nezletilého, ale i jeho rodičů, potvrzuje ostatně i odborná literatura (srov. Hrušáková, M. a kolektiv: Zákon o rodině, 4. vydání, C. H. BECK, Praha, 2009, str. 162: "Jestliže se napomenutí míjí účinkem nebo jde o závažnější poruchy v chování nezletilého nebo jeho rodičů, může být nad nezletilým nařízen dohled."). [V úvahu tedy přichází i využití mírnějšího institutu napomenutí dle § 43 odst. 1 písm. a) zákona o rodině.]

35. V této souvislosti lze znovu poukázat na cit. nálezný sp. zn. III. ÚS 1206/09: "24. Ústavní soud zdůrazňuje, že svěřením dítěte do výlučné výchovy jednomu z rodičů nesmí být výrazem ústupku vzájemné rivalitě rodičů, která jen sleduje "boj o dítě", případně nízké pohnutky jednoho rodiče k trýznění druhého rodiče skrze své vlastní dítě. Soudy mohou a mají využívat prostředků poskytnutých jim zákonem o rodině [např. ustanovení § 43 odst. 1 písm. a) a § 44], kterými mohou potíhat toho z rodičů, jenž ať už záměrně, anebo z nedbalosti maří veřejný

zájem na řádné výchově a rozvoji osobnosti dítěte (dílčím způsobem vyjádřený např. v ustanovení § 26 odst. 3 zákona o rodině)."

36. Není jisté vyloučeno výrokem stanovit při event. rozhodnutí o střídavé výchově vzájemnou informační - písemnou či ústní - povinnost rodičů. Nad dodržováním této případné povinnosti by pak mohl dohlížet, např. příslušný orgán dle § 43 odst. 1 písm. b) zákona o rodině; eventuální rozhodnutí o střídavé výchově by přirozeně neznamenalo nemožnost budoucí změny; jestliže by se tato cesta, pokud jde o realizaci kvalifikované komunikace mezi rodiči, nejevila efektivní, bylo by možné po určité době (flexibilně) střídavou péči nahradit péčí výlučnou.

37. O tom, že shora nastíněná cesta by mohla být způsobila vést ke sledovanému cíli, svědčí i to, že v principu v obdobných případech je v praxi obecnými soudy používána. Například Ústavní soud v bodu 17 in fine nálezu sp. zn. I. ÚS 420/05 konstatoval, že "obecné soudy - vzhledem k provedeným zjištěním o tom, že matka dlouhodobě nevedla nezletilého k odpovídajícímu vztahu ke stěžovateli, dlouhodobě neplnila povinnost řádně připravovat nezletilého na styk s otcem, aniž jí v tom bránily objektivní překážky - rozhodly o nařízení dohledu nad výchovou nezletilého. Je tak vytvořen předpoklad, že v budoucnosti by se mohla situace změnit."

38. Soudy přitom racionálně obhajitelně nevysvětlily, proč by nemohl tento postup - v tomto konkrétním případě - ke sledovanému cíli vést.

39. Ostatně, nelze vyloučit, že právě mezi rodiči, kteří ne zcela dobře komunikují, je střídavá péče podnětem a motivací k tomu, aby se snažili spolu co nejvíce kooperovat; střídavá výchova nutí rodiče, který nebyl této formě nakloněn a na jehož straně chybí ochota ke komunikaci, aby své chování změnil. Jinak se může stát, že skutečně dojde ke změně výchovy a svěření dítěte do výchovného prostředí druhého rodiče.

40. Na psychiku dítěte velmi působí nekomunikativnost rodičů při jeho předávání; jedná se o výrazně nežádoucí jev pro osobnostní vývoj i duševní zdraví nezletilého. Je proto třeba v zájmu dítěte tento negativní stav změnit; pokud selhání v podobě nedostatku vzájemné kvalifikované komunikace nejsou rodiče schopni napravit sami, je třeba - v zájmu dítěte - autoritativního zásahu státní moci. Přístup soudů v podstatě značí pasivní vyčkávání na nahodilou událost, díky níž by se snad, ryze hypoteticky, komunikace mezi rodiči zlepšila na adekvátní úroveň v budoucnu.

41. Z uvedených důvodů neobstojí jako obhajitelná výchozí premisa soudů, že chybějící kvalifikované komunikace mezi rodiči je nutně překážkou střídavé péče. I v tomto aspektu tedy soudy zatížily napadené rozhodnutí porušením základního práva stěžovatele vychovávat své dítě dle čl. 32 odst. 4 Listiny (i základní práva dítěte na rodičovskou výchovu a péči dle téhož článku Listiny) a porušením základního práva stěžovatele na spravedlivý proces dle čl. 36 Listiny.

42. Lze podotknout, že obdobný názor je odvoditelný i z cit. nálezu sp. zn. III. ÚS 1206/09, kupříkladu z následujících jeho částí: "23. Jakkoli střídavá výchova předpokládá ze strany rodičů především toleranci, společnou vůli a schopnost spolu komunikovat a spolupracovat (a zejména nezapojovat dítě do svých vzájemných problémů), nesmí soud na způsob této výchovy rezignovat už tehdy, kdy jeden z rodičů s tímto způsobem výchovy pro forma nesouhlasí. Je-li pak takový nesouhlas čistě obstrukční, ničím neodůvodněný resp. postrádá-li ve vztahu k výchově dítěte relevanci, nemůže o něj soud opřít své rozhodnutí. Proto podle názoru Ústavního soudu v tomto případě vyvstala podstatná otázka, proč matka není ochotna spolupracovat a komunikovat a proč jí chybí ochota a vyspělost v zájmu nezletilé dcery s otcem na výchově participovat a kooperovat s ním... 29... Nesouhlas matky se střídavou péčí může být relevantní pouze tehdy, je-li vybudován na důvodech, jež jsou způsobily intenzivním způsobem negativně zasahovat do zájmu dítěte...".

VI.

43. Je však namístě dodat, že Ústavní soud tím nemíní vyslovit, že neexistence kvalifikované komunikace mezi rodiči není vůbec relevantním kritériem při rozhodování o střídavé výchově. Je tomu právě naopak. Leč, obecný soud musí náležitě vyargumentovat, proč se domnívá, že v konkrétním případě nemohou (se značnou mírou pravděpodobnosti) vést k zajištění kvalifikované komunikace mezi rodiči jiné prostředky dle zákona o rodině, kupříkladu cesta shora naznačená. Posléze musí obecný soud argumentačně podložit, proč - po aplikaci a poměření všech relevantních kritérií - dospěl (případně) k závěru, že je třeba upřednostňovat právě kritérium spočívající v tom, že mezi rodiči kvalifikovaná komunikace neexistuje.

44. Relevantnost hlediska (ne)schopnosti toho kterého rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem tedy samozřejmě neznamená, že vždy musí být dítě svěřeno do výlučné výchovy tomu rodiči, v jehož prospěch toto hledisko vyznívá. Jde zajisté pouze a jen o jedno z více hledisek, které musí soud vzít v úvahu. Po posouzení celkové situace je třeba zvažovat, které řešení je v zájmu dítěte. Přitom použití všech relevantních hledisek nemusí vést ke stejnému řešení a může vyvolat i kolizi. Pak je nutno aplikovat princip přiměřenosti, tedy zvažovat kolidující hlediska, jejich význam v konkrétní věci, a uvážit, kterému z nich dát přednost. Tedy, potom může vzniknout otázka, které řešení je více v zájmu dítěte, protože použitím určitého hlediska lze dospět i k závěru, že v zájmu dítěte jiné řešení není. Relevantním kritériem bude rovněž zjištění soudů o "pozitivním vztahu nezletilé k otcí" (str. 4 napadeného rozsudku odvolacího soudu), že "otec je dobrý rodič" (str. 4 napadeného rozsudku odvolacího soudu), že "oba rodiče jsou schopni dceru vychovávat, oba rodiče mají kladné citové pouto k dceři a i dcera má ráda oba rodiče" (str. 4 napadeného rozsudku nalézacího soudu).

45. Řečeno poněkud jinak, aby bylo určité řešení ve všech aspektech v zájmu dítěte, byl by žádoucí stav téměř ideální. Úkolem rodičů by mělo být, aby se svým chováním k takovému stavu alespoň přibližovali. Tedy, aby rodiče opustili své egoistické, mnohdy dokonce nízké "zájmy" (například v podobě příjemných vnitřních pocitů trýznění druhého rodiče skrze vlastní dítě). Každý rodič by si měl být vědom toho, že prioritou zájmu dítěte platí mimo jiné proto, že důsledky ignorování zájmu dítěte se v jeho sféře (v jeho životě, ať již současném či budoucím) projeví intenzivněji negativně než v životě rodiče jako člověka dospělého; dítě totiž není "hotová" silná osobnost, a není schopno se s uvedenou situací vypořádat, takže často nese psychické šrámy při cestě svého dospívání po celý život.

VII.

46. Obecné soudy v nyní posuzované věci uplatnily též další hledisko při rozhodování o návrhu stěžovatele na změnu výchovného prostředí; jde o názor (přání) samotného dítěte, a to setrvat ve stávajícím modelu výchovy a styku. Toto hledisko je nepochybně relevantní a obecně platí, že je nutno mu přikládat značný význam.

47. To však na druhou stranu nelze absolutizovat. Zde je třeba akcentovat právní názor vyslovený např. v nálezu ze dne 26. 8. 2010, sp. zn. III. ÚS 3007/09: "konečné hodnocení (posouzení) zájmu nezletilého dítěte, jež je zde nejvyšším imperativem, přísluší v projednávané věci obecnému soudu, v jehož dispozici je i oprávnění k případným korekturám představ a názorů dítěte o tom, co je pro něj v konkrétní věci vhodné, případné, resp. obecně prospěšné, a co nikoli, a proto k názoru nezletilého soud přihlíží právě s ohledem na jeho věk, rozumovou a citovou vyspělost (srov. rozhodnutí Ústavního soudu sp. zn. III.ÚS 707/04, sp. zn. IV. ÚS 288/04, III. ÚS 2150/07)". Ostatně i § 100 odst. 4 věta poslední o.s.ř. uvádí, že K názoru dítěte soud přihlíží s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti."

48. Klíčové však je, že obecné soudy nezjistily v dané věci názor dítěte dostatečně.

49. Podle § 100 odst. 4 o. s. ř. platí, že "V řízení, jehož účastníkem je nezletilé dítě, které je schopno formulovat své názory, soud postupuje tak, aby byl zjištěn jeho názor ve věci. Názor nezletilého dítěte soud zjistí výslechem dítěte. Názor dítěte může soud ve výjimečných případech zjistit též prostřednictvím jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Výslech dítěte může soud provést i bez přítomnosti dalších osob, lze-li očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, že by nevyjádřilo svůj skutečný názor. K názoru dítěte soud přihlíží s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti."

50. Již ze samotné dikce citovaného ustanovení plyne, že by mělo být pravidlem zjišťování názoru nezletilého dítěte přímo soudem (výslechem). To koresponduje i s důvodovou zprávou k zákonu č. 295/2008 Sb. (tzv. subjektivní teleologický výklad), který novelizoval § 100 odst. 4 s.ř. do nynější podoby. Důvodová zpráva totiž uvádí, že "Dochází ke zpřesnění stávajícího znění, přičemž prioritní variantou zjišťování názoru dítěte je jeho výslech... Výjimečným případem ve smyslu návrhu zákona se rozumí zejména ty situace, kdy soud má zjištěno, že dítě není schopno formulovat své názory a jeho přítomnost u soudního řízení by zjevně neměla procesní význam nebo by mohla být dítěti na újmu. Soud bude mít možnost vyslechnout dítě bez přítomnosti jakýchkoli dalších osob, přičemž z povahy věci nebude pořizovat protokol přímo při výslechu, ale až následně podle provedeného záznamu." I tzv. objektivní teleologický výklad svědčí pro pravidlo zjišťování názoru nezletilého dítěte přímo soudem. Pokud totiž názor nezletilého dítěte vnímá soudce vlastními smysly, eliminuje se riziko dezinterpretace názoru nezletilého dítěte třetí osobou (srov. cit. § 100 odst. 4 o. s. ř.: "jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí"); jsou tak dány větší garance objektivního posouzení názoru nezletilého dítěte. Současně je však třeba garantovat prostředí výslechu v co možná nejvyšší míře "přijemnosti" (snesitelnosti) pro nezletilé dítě. Je třeba, kupříkladu, vytvořit ze strany soudu poklidnou

atmosféru. Ostatně, právě proto patrně důvodová zpráva k předmětné novele uvádí, že soud "nebude pořizovat protokol přímo při výslechu, ale až následně podle provedeného záznamu".

51. V této souzené věci však obecné soudy nezletilé dítě osobně nevyslechly, ale spokojily se jen s reprodukcí jeho názoru pomocí opatrovníka (srov. např. str. 2 napadeného rozsudku okresního soudu). Obecné soudy v napadených rozhodnutích nevyložily, že by snad právě v dané věci existoval výjimečný případ, proč nebylo možné či vhodné provést výslech přímo soudcem. V tomto směru nepředložily ani žádnou argumentaci, na podkladě které by byl obhajitelný závěr o existenci takového výjimečného případu. Obecné soudy tak patrně vycházely z opačné premisy než citovaný § 100 odst. 4 o.s.ř. zakotvuje. Takový postup v podobě ignorování zákonného pravidla - i níže citovaných ustanovení mezinárodních smluv - však značí libovůli, a tím i porušení základního práva stěžovatele na spravedlivý proces, jehož se (rovněž) dovolává.

52. V této souvislosti Ústavní soud poukazuje na to, že obdobně argumentoval i v nálezu sp. zn. III. ÚS 3007/09 ze dne 26. 8. 2010. V tomto nálezu se Ústavní soud zabýval stěžejní výhradou stěžovatelky, že nezletilé dítě nebylo v průběhu řízení před soudy osobně vyslechnuto, a že naplnění tohoto práva nelze dovozovat z toho, že dítě hovořilo o věci s příslušnou pracovnící orgánu sociálně právní ochrany, neboť nešlo o výjimečný případ ve smyslu § 100 odst. 4 o.s.ř. (srov. např. str. 3 citovaného nálezu).

53. Ústavní soud pak v citovaném(zrušujícím) nálezu - který je v základních myšlenkách srovnatelný s touto konkrétní souzenou věcí - konstatoval následující:

"Rozhodným pro závěr, že stěžovatelka byla postupem obecných soudů zasažena ve svém právu na spravedlivý proces dle čl. 36 odst. 1 Listiny, je právě výše předjímaná (jakožto primárně relevantní) okolnost, že její nezletilá dcera, účastník řízení o jehož umístění do ústavní výchovy v tomto řízení (především) šlo, nebyla v řízení vůbec slyšena, ačkoliv se tak podle zákona stát mělo.

Právo dítěte být slyšeno v každém řízení, v němž se rozhoduje o jeho záležitostech, zakotvené výslovně v čl. 12 Úmluvy o právech dítěte, čl. 3 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí, jakož i v § 31 odst. 3 zákona o rodině a § 100 odst. 4 o. s. ř., poskytuje dítěti možnost, aby se tak stalo v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká, a to buďto přímo, nebo prostřednictvím zástupce nebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství; jinými slovy zaručuje dítěti právo, aby mohlo v řízení projevit své stanovisko k otázkám, jež se ho bezprostředně dotýkají a umožňuje mu (byť jen do určité míry) vyrovnat nerovné postavení ve vztahu k rodičům, případně koliznímu opatrovníkovi....

Podle čl. 32 odst. 4 Listiny mohou být práva rodičů omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona. K materiální souladnosti zásahu do základních práv a svobod se zákonem přitom podle čl. 8 odst. 2 Úmluvy dochází, sleduje-li tento zásah některý nebo některé z legitimních cílů, a je-li pro jejich dosažení nezbytný, tedy zejména přiměřený sledovanému účelu (viz rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Couillard Maugery proti Francii, č. 64796/01). Z toho plyne, že za neoprávněný zásah není možno považovat jen takový postup soudů při rozhodování o právech a povinnostech k nezletilému dítěti, který je v souladu se zákonem o rodině v jeho formální i materiální rovině (srov. sp. zn. I. ÚS 471/97, sp. zn. II. ÚS 837/07).

Ve vztahu k požadavku osobního slyšení dítěte uvedl Ústavní soud v rozhodnutí sp. zn. II. ÚS 1945/08, že "vytržení dítěte z existujícího rodinného prostředí představuje nejen zásah do soukromého a rodinného života, ale do jisté míry i zásah do osobní svobody", přičemž "jakékoliv jiné prostředí za prostor osobní svobody dítěte proto považovat zásadně nelze". To pak platí "především pro zařízení zřizovaná orgány veřejné moci, tedy především ústavní zařízení, která mají (nutně) vlastní režim, který vnucují (v souladu se zákonem) svým chovancům". Ústavní soud proto zdůraznil, že "v případě zásahu do osobní svobody existuje obecné základní právo být slyšen před soudem, který o omezení svobody rozhoduje, a to kdykoliv se tak děje (sp. zn. Pl. ÚS 45/04, N 60/36 SbNU 647; rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Husák proti České republice č. 19970/04 ze dne 4. prosince 2008; aj.)" a "zásadně není důvod, aby dospělý měl základní právo být slyšen přímo před soudem, když je rozhodováno o omezení jeho osobní svobody, a dítě nikoliv".

Ústavní soud proto neshledává důvodu, pro který bylo v řízení před soudy obou stupňů, zejména pak před odvolacím soudem, nezletilé A. odepráno (i přes její výslovný požadavek) právo na slyšení, zejména jestliže se sama ocitla v situaci, kdy zde nebylo blízké osoby, jež by se o ni postarala a citlivě ji (s ohledem na dané okolnosti) seznámila s tím, jaká výchovná opatření budou v její věci přijata (nález sp. zn. II. ÚS 828/07 a nález sp. zn. II. ÚS 1945/08). Toto pochybení je akcentováno - a v daném řízení o ústavní stížnosti stěžovatelky se stává relevantním - tím, že nepřehlédnutelným způsobem zasáhlo i do práva stěžovatelky na spravedlivý proces,

což se zjevuje zřetelně v okolnosti, že v odvolacím řízení (vedle nezletilé v té době starší 15 let) intenzivně o provedení výslechu dítěte usilovala, a aniž pro to byly obhajitelné důvody, jí nebylo vyhověno.

Je totiž třeba mít též na zřeteli, jak bylo výše naznačeno, že rozhodováním o výchovných opatřeních vůči nezletilému dítěti je zasahováno rozhodným způsobem i do práv jeho rodičů na respektování soukromého a rodinného života, neboť tímto zásahem jsou i oni ve svých právech objektivně dotčeni.

Úvaha odvolacího soudu, že názor dítěte byl zjištěn jinak než osobním výslechem před soudem, resp. že tak jako tak by nemohl zvrátit rozhodnutí, jež bylo posléze přijato, tedy z pohledu výše vyložených ústavněprávních principů nemůže obstát. V odůvodnění napadeného rozhodnutí ostatně odvolací soud závěr, že návrhu na výslech nezletilé nelze vyhovět, nikterak explicitně neodůvodnil. Bylo též již řečeno, že nešlo jen o opomenutí "přání" dítěte, nýbrž i o pominutí objektivně relevantního zdroje potřebných skutkových zjištění, jež je výpověď nezletilé způsobilá představovat, s logickým následkem neúplnosti skutkového základu věci.

Ve smyslu shora prezentovaného výkladu zásad (a hranic) ústavněprávního přezkumu je zřejmé, že tím nastala situace, jež zakládá důvod, aby Ústavní soud do řízení před obecnými soudy (kasačně) zasáhl."

VIII.

54. Ústavní soud zdůrazňuje, že tímto nálezem nezamýšlel vyjádřit názor (ať již výslovně či implicitně), do čí výchovy by mělo být dítě svěřeno, tedy zda do výlučné výchovy matky, otce či do střídavé výchovy. Zodpovědět tuto otázku je totiž úkolem obecných soudů, které však nemohou při svém rozhodování ignorovat jednotlivá relevantní kritéria a selektovat jen některá. Obecné soudy budou moci přihlížet i k názoru dítěte - v případě neexistence výjimečného případu umožňujícího zjištění názoru dítěte prostřednictvím třetí osoby - až po jeho zjištění soudcem. Přitom obecné soudy nesmějí zapomínat na to, že v jejich dispozici je i oprávnění k případným korekturám představ a názorů dítěte o tom, co je pro něj v konkrétní věci vhodné, případně, resp. obecně prospěšné, a co nikoli. Tedy, takto zjištěný názor dítěte potom budou muset hodnotit "s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti."

IX.

55. Ústavní soud uzavírá a opakuje, že obecné soudy porušily ve smyslu výše uvedených ustanovení Listiny základních práv a svobod a Úmluvy o právech dítěte základní práva stěžovatele na spravedlivý proces a na výchovu a péči o dítě a tomu korespondující základní práva nezl. dcery A. M. na rodičovskou výchovu a péči tak, jak se praví na jiných místech tohoto nálezu.

56. Proto Ústavní soud ústavní stížnosti vyhověl a dle ustanovení § 82 odst. 3 písm. a) zákona o Ústavním soudu rozhodl nálezem tak, jak ve výroku uvedeno.

57. Obdobně - jako v bodech III. až VI. tohoto nálezu - argumentoval Ústavní soud v nálezu sp. zn. I. ÚS 266/10 ze dne 18. 8. 2010, na který odkazuje.

Poučení: Proti rozhodnutí Ústavního soudu se nelze odvolat.

V Brně dne 2. listopadu 2010

Vojen Güttler v. r .
předseda senátu